

To ni naša vojna: kaj ima Kosovo opraviti s Slovenijo?

(Pisanje slovenskih dnevnikov o vojni na Kosovu)

1. UVOD

Slovenski tiskani mediji so obširno spremljali Natov poseg na Kosovu in v Jugoslaviji¹. Predvsem največji slovenski dnevnik – ki tudi sicer skuša biti čimbolj vseslovenski – je kosovske dogodke večinoma spremljal že na prvih straneh. Tudi leto pred Natovim posegom, ko so na Kosovu potekali oboroženi spopadi in je srbska država izvajala represije nad albanskim prebivalstvom (kot smo lahko zvedeli iz slovenskih medijev), je Delo precej prostora namenilo tej temi. Vprašanja, ali so o kosovskih dogodkih pisali, torej ni smiselno zastavljati. Zato pa tem bolj: kako so pisali? Vprašanje, ali so res “že” spomladi 1998 na Kosovu potekali oboroženi spopadi in se je izvajala represija nad albanskim prebivalstvom, kot sem zatrdila dva stavka poprej, nikakor ni trivialno. Kako namreč vemo, kar mislimo, da vemo? Kako vemo, da je bila vojna; in če je že bila, kakšna je bila? Večina Slovencev² nikoli ni videla begunca – kaj šele spregovorila z njim – iz hrvaške, bosanske ali kosovske vojne. Videla že – po televiziji, na časopisnih fotografijah. A kako vemo, da je tisto, kar so povedali – res? Verjetno je lažje verjeti tisto, kar vidiš, in morda velja to tudi za televizijo. Morda prej omenjeno (ne)trivialno vprašanje postane smiselnejše, če se vprašamo: koliko bi verjeli poročilom o vojni, če ne bi bilo televizije in fotografij?

V pričujočem članku se bom ukvarjala le s časopisnimi članki in njihovim videnjem vojne oziroma konflikta na Kosovu. Pokazati želim, da se zgolj s prebiranjem slovenskega dnevnega tiska ne da ustvariti koherentne slike o tem, kaj naj bi se na Kosovu dogajalo.

¹ S tem ko izjavljam Kosovo in Jugoslavija, ne prejudiciram svojih političnih afinitet, ne izjavljam, da gre pri dveh zemljepisnih pojmih za dve različni stvari in obratno, ne govorim niti, da sta Kosovo in Jugoslavija pojma, ki se prekrivata. Eksplicitno poudarjam, da ne gre za politično analizo in kritiko, pač pa za kritizem medijskega pokrivanja političnih tem. Dimitrij Rupel je v uvodu svoje knjige *Umetnost in kultura zapisal imenitno primerjavo med pojmom v naslovu, ko ju je primerjal s pojmom živali in ptičev. Kosovo in Jugoslavija torej ne v smislu ekskluzivnega ali, pač pa – odvisno od konteksta – pojma, ki ju definiramo vsakič sproti, po potrebi. Tudi v času slovenske osamosvojitvene vojne so slovenski časniki pisali o Sloveniji in Jugoslaviji.*

² *Termin Slovenec mi služi kot geografska oznaka prebivalca Slovenije, lahko pa, seveda, pomeni tudi vsakogar, ki se opredeljuje za pripadnika slovenskega naroda in deli s sonarodnjaki skupen kulturni prostor in – po Andersonu – npr. bere časopise v slovenskem jeziku.*

Informacije so bile zelo obsežne, toda ena ob drugi vedno ne “vzdržijo”, mnogokrat pa so celo notranje nekoherentne (*fallacious*).

Zanimalo me je, ali se iz člankov, ki so govorili o Kosovu, da razbrati slovensko stališče do kosovskega vprašanja, ali pa je to, nasprotno, stvar, ki se Slovenije ne tiče, in zato o tem ni treba imeti nikakršnega mnenja. Poskušala bom opisati odnos do kosovskih beguncev (in zanimiv preobrat, ki je nastal pri obravnavanju bosanskih beguncev, ko so za tisk postali problematični kosovski), odnos do oboroženih Albancev in opiranje na različne vire, ki pripovedujejo o dogodkih: kdo šteje za vir in komu se verjame oziroma ne verjame.

Glavni namen tega članka je interpretirati slovenski dnevni tisk v času napadov Nata na Jugoslavijo, toda za verodostojnejši opis je treba seči nazaj, vsaj do začetka prvih očitnejših oboroženih spopadov na Kosovu, to je februarja 1998. Prvi del članka obsega dogodke v prvi polovici leta 1998, ki so se ne le na ravni dejstev – ko prepoznamo, da se je nekaj pač zgodilo – ampak tudi na ravni časnikarske interpretacije začeli že mnogo prej. V letih 1998 in 1999 v uredniški politiki Dela ni prišlo do nikakršnega preobrata, na podlagi prebranih člankov bi lahko celo zatrdila, da uredniške politike v vsebinskem smislu sploh ni bilo. Kljub temu bo časopis Delo najpogosteje citirani vir v pričujočem članku. Prvič je bilo člankov veliko, drugič pa so bili plod različnih avtorjev in virov (Delovi dopisniki, različne novinarske agencije), večinoma tudi podpisani (vsaj z inicialkami). Pri Dnevniku, ki ga kot vir tudi uporabljam, pa je zgodba popolnoma drugačna. Člankov je sicer bilo kar veliko, vendar se pogosto iz njih ni dalo razbrati niti avtorja niti vira informacij. Tudi kadar je bilo očitno, da so vesti lahko samo agencijske (vnaprej privzemam, da so bile vse vesti iz nekega, kateregakoli, vira in da niso izmišljene), ni bilo navedbe agencije. Povsem drugače pa je, kadar Dnevnik piše o domačih (slovenskih) zadevah, tam je vselej jasno, kdo piše (npr. reportaže, poročila, članki o beguncih).

S pomočjo odlomkov iz časopisnih člankov bom skušala predstaviti distanco, ki se je kazala kot:

subtilna (ne eksplicitna) ignoranca in neverjetje v dogodke, predstavitev srbskih (jugoslovanskih) stališč do dogodkov ob hkratni popolni odsotnosti predstavitve slovenskih stališč, saj samo leta 1998 iz časopisov lahko izvedeli samo to, da Slovenija spodbuja rešitev kosovskega vprašanja s političnimi sredstvi – karkoli naj bi že to pomenilo – ki nimajo nič opraviti s Slovenijo.

2. METODE

Jezikovna pragmatika kot funkcionalen pogled na jezik in njegovo uporabo (Verschueren, 1995) nam ponuja paleto možnih

orodij, s katerimi se lotevamo medijskega sporočanja. Ker gre pri pokrivanju kosovskih dogodkov za t. i. interkulturno komuniciranje (c.f. 3.1.), me seveda zanima predvsem učinek, ki ga pisanje o "drugih" (pri interkulturnem komuniciranju je treba prepoznati subjekte drugačnosti, ki so lahko zelo široko in poljubno definirani; definicijo pa je vedno treba skonstruirati iz konteksta) doseže. Učinek je namreč mnogo pomembnejši od namena; če je slednji sploh pomemben (npr. če nekoga ozmerjaš, je – če je zaradi tega prizadet – prav vseeno, če ga nisi nameraval užaliti). Za ponazoritev naj navedem naslednji primer³:

(1) "Plodna tla za ksenofobijo naj bi bila politična in sploh svetovnonazorska neprosvetljenost, sejala pa naj bi jo konservativna desnica. Takšna "definicija" je precej šibkih nog, saj je recimo mladenič, ki naj bi bil pred kratkim podtaknil požar v Solingenu, povedal, da ne pripada ekstremni desnici, navzlic temu pa na vso moč sovraži tujce." (Delo, 5. 6. 1993)

V primeru (1) je povsem nepomembno, za koga se šteje tisti mladenič. Lahko bi izjavil tudi, da je levičar, demokrat, humanist, intelektualec. Šteje samo, da sovraži tujce in da je zaradi njegovega udejanjenega sovraštva umrlo več ljudi (kot smo v letu 1993 izvedeli iz različnih medijev). Ksenofobija ni stvar levega ali desnega prepričanja; ksenofobija je pri nekaterih političnih skupinah izražena eksplicitno, pri drugih implicitno, ponekod pa je ni, toda tega se ne da izraziti s preprostim kupčkanjem na leve in desne, v Sloveniji, kjer nihče noče biti "lev", še posebej ne. Toda kako je avtor članka lahko iz izjave mladeniča zanikal povezavo med (a) plodnimi tlemi za ksenofobijo, (b) politično in svetovnonazorsko neprosvetljenostjo in (c) ki ju seje konservativna desnica? Kaj od tega sploh zanika avtor članka s tem, ko reče, da je definicija "precej šibkih nog"? Če z "definicijo" označi stavek pred tem, potem pravi, da ni res, da pomeni plodna tla za ksenofobijo politična in svetovnonazorska neprosvetljenost, ki naj bi jo sejala konservativna desnica. Tu je več možnosti (namreč kaj moramo zanikati, da zanikamo celo izjavo), toda avtor članka opravi na kratko – in se niti ne trudi dokazovati – ko izpelje (tudi formalno napačno, torej *fallacious*), da ksenofobija nima nič opraviti s skrajno desnico. Reči, da je ksenofob lahko samo nekdo, ki se izjavi za skrajnega desničarja, je enako (logično) napačno, kot iz izjave "muslimani ne jedo mesa", "jaz ne jem mesa", zaključiti, da je izjavljalec musliman. Morda je vegetarijanec ali pa samo ne mara mesa ipd.).

Pri pragmatični analizi teksta se v tem članku poslužujem tudi teorije argumentacije (in ne samo formalne logike!) in Gricevih načel uspešne argumentacije (Grice 1989), še posebej konverzacijske implikature, ki nam pomaga razkriti implicitno formulirane premise. Noben tekst pač ne more biti do kraja ekspliciten, saj nič ni povedano tako natančno (enoznačno), da ne bi moglo biti še bolj. Skušam odkriti vsebinski skupni imenovalec med avtorjem članka in

⁴ *O shemi Evropa vs. Balkan obširneje piše Rastko Močnik (1996)*

⁵ *Delo s 30. 3. 1993 citira takratnega poslanca v parlamentu, dr. Leva Krefta, ko se sprašuje "ali bomo prva država za trdnjanskimi zidovi razvite Evrope, spravljena na toplem in varnem, ali pa nestabilna vojna krajina in sanitarni kordon tik pred trdnjanskimi zidovi Evrope". Več o tem v: Doupona Horvat, 1996.*

bralcem, ki se ga avtorju na izjavljalni ravni ni zdelo potrebno izpostavljati, ker ga je štel za "samoumevnega".

3. ORIS POLITIČNEGA KONTEKSTA

Ko se je konec maja 1999 slovenski premier Janez Drnovšek srečal z generalnim sekretarjem Nata Javierjem Solano, je le-ta izjavil, da je slovensko poznavanje Balkana lahko v pomoč pri reševanju kosovske krize in stabiliziranju položaja v jugovzhodni Evropi. Drnovškov odgovor na to je bil:

(2) "Strah, da nas mednarodna skupnost pri reševanju krize v jugovzhodni Evropi potiska v Balkanski kotel, je neupravičen⁴."

Iz televizijskih poročil, kjer je bilo izjavo moč videti in slišati, se ni dalo razbrati, za čigav strah naj bi šlo (strah ... je neupravičen). Toda ta strah, *the* strah, je bil omenjen že tolikokrat, da naj bi ga vzeli za svojega (vedno naj bi šlo za strah, povezan s hkratnim izjavljanjem o Sloveniji in Jugoslaviji ali Balkanu). V primeru (2) naj vsekakor ne bi šlo za premierov strah – ministrski predsedniki strahov pač ne priznavajo, četudi jih (morebiti) imajo. Premier je z izjavo (2) projiciral strah na publiko, ki naj bi se bala (imela strah), toda ta strah je ministrski predsednik zavrnil kot neutemeljen. Ker je strah tako ali tako iracionalna (bolje: nelogična) kategorija, bi lahko premierovo izjavo interpretirali tudi kot: "Zanesite se name, da delam tako, da se bodo strahovi razblinili."

Gre za sklenjen krog: javnost naj misli, kar premier (oziroma oblastniki na splošno) misli, da (javnost) misli. Slovenija se, kot se da razbrati iz tovrstnih izjav, trudi, da je z deli nekdanje Jugoslavije, aktualno Jugoslavijo, Balkanom, jugovzhodno Evropo, vzhodno Evropo ne bi povezovali. Kdo? Vsi tisti, ki jih Slovenija sama v teh kategorijah ne prepozna, se pravi vsi, ki v slovenskih očeh niso Balkan, JV, V Evropa. To je seveda nekaj, česar se na simbolni ravni (tudi če bi sezidali nov "berlinski" zid⁵) ne da preseči. Naj se Slovenija in njen premier Kosova otepata, kolikor se hočeta, nekateri podatki ju pač povezujejo. Ko je bilo na Kosovu leta 1989 uvedeno izredno stanje, je jugoslovanskemu predsedstvu predsedoval ravno slovenski predstavnik. Še več, izredne razmere na Kosovu je oznanil prav Drnovšek. To seveda ni psihološka ali politična analiza, zato naj to ostane na tem mestu le kot zanimiv detajl, ki je zanimiv ravno zaradi očitnega hotenega distanciranja Slovenije od "ostalega" Balkana.

3. 1. Interkulturalna komunikacija?

Slovenski tisk ima težave z opisovanjem medetničnih konfliktov. Ob začetku vojne v Bosni in Hercegovini se je pisalo o napadenih in napadalcih. Ob koncu vojne so ostale le še "vpletene strani", kar je

politična interpretacija dogodkov in ne le poročanje o njih. Pri čečenski vojni ravno tako; Čečeni so bili kvečjemu uporniki in ne osvoboditelji. Poročanje o Severni Irski poteka večinoma iz Londona. Kar je prvi dan "domneva" o aktivnostih Ire, postane naslednji dan "dejstvo", ne da bi o tem izvedeli kaj več. Gerryja Adamsa vidimo samo, kadar nam ga posredujejo velike tuje agencije; mesto Londonderry/Derry je v poročilih slovenskih televizij vedno Londonderry. Tudi o kosovskih dogodkih se ne da poročati samo preko vesti iz Beograda.

Interpretacija ključnih svetovnih dogodkov je – tako je vsaj videti – v rokah dopisnika, ki poroča. Tako smo na primer šele v zadnjih letih o Palestincih v Izraelu izvedli kaj skozi ne-židovska usta, namreč od Palestinecev samih. Kadar se piše o Romih v Sloveniji, so državljani Slovenije vedno na drugi strani pojmovnega repertoarja, pa čeprav so nekateri slovenski državljani Romi, tako kot so drugi po narodnosti Slovenci, Bošnjaki, Albanci, neopredeljeni ipd.

Pregovorna naklonjenost Slovencev nasproti kosovskim Albancem je sicer obstajala, toda kot bomo videli, je bila zelo relativna, odvisna od pisca. Naslednji primer bi bil dosti razumljivejši, če bi mu manjkal prvi stavek:

(3) "Danes so največja neznanka albanski teroristi. Dejavnosti na Kosovu čedalje bolj spominjajo na Severno Irsko, Baskijo, Korziko... Nihče pa ne zna zanesljivo odgovoriti na vprašanje: kdo so teroristi? So to Albanci in ali res obstaja njihova Osvobodilna vojska Kosova ali pa je to – kot trdijo albanski voditelji – delo srbske tajne policije, ki hoče prikazati Albance kot teroriste." (Delo, 14. 2. 1998)

V prvem stavku avtor članka zapiše, da gre za albanske teroriste, kasneje pa se vpraša, kdo so teroristi in čigava interpretacija – srbska ali albanska – je pravilna.

4. 1998, IGNORANCA

(4) "Nedavna smrt treh pripadnikov vojske Jugoslavije na Kosovu je med srbskimi vojaki in policisti še okrepila strah pred novimi žrtvami v njihovih vrstah. Sto beograjskih policistov je bilo odpuščenih, ker so zavrnili udeležbo v dvotedenski akciji, v kateri naj bi Kosovo očistili albanskih teroristov. Mnoge je strah, da se s tega območja ne bodo vrnili živi, in pravijo, da so za izgube med policisti krive slabo vodene akcije proti albanskim gverilcem." (Delo, 4. 6. 1998)

Članek je bil naslovljen "Reši se, kdor se more" in z nadnaslovom "Vsem Srbom se ne da bojevati za Kosovo".

Ta članek je eden tistih, pri katerih nam sploh ni treba poznati konteksta, da bi videli, da je nekaj narobe. Besedilo samo je namreč nekonsistentno. Kaj lahko z gotovostjo trdimo o vsebini: da imamo dve oboroženi strani v konfliktu in da ne gre samo za konflikt v ožjem pomenu te besede, kajti govor je tudi o žrtvah. Toda legitimna

je le ena od obeh strani v spopadu, ki je natanko stran srbskih vojakov (ki se borijo v jugoslovanski vojski) in srbskih policistov. "Albanski teroristi" spadajo v srbsko terminologijo, toda v tem primeru se avtorju poimenovanje ne zdi vprašljivo, saj naj bi Kosovo očistili teroristov, albanskih, seveda. Če pa govorimo o albanskih teroristih (in jih tako vnaprej interpretiramo kot negativce) na Kosovu, s tem legitimiziramo navzočnost jugoslovanske vojske, saj teroristi so nekaj, o čemer naj bi se vsi strinjali, da jih ne toleriramo. Soočimo zdaj odpuščene beograjske policiste in besedilo iz nadnaslova, ki pravi, da se vsem ne da bojevati za Kosovo. To dvojje je v očitnem nasprotju: ali jih je strah, da se ne bodo vrnili živi (kot pravi besedilo), ali se jim ne ljubi (kot trdi nadnaslov)? Nadnaslov je skrajno ciničen, saj govori o lenobi ljudi, ki se jim "ne ljubi" umreti, norčevanja iz smrti zaradi vojne pa ne pričakujemo na straneh političnih tem "resnega" dnevnega tiska. Kljub temu pa, da se tekst norčuje iz srbskih bojevnikov, legitimizira srbsko stran (do katere je ciničen) in kriminalizira – ji jemlje kredibilnost – albansko. Pisec prevzame terminologijo srbske strani, ki jo sicer zasmehuje.

Tudi naslednji primer dvomi o avtentičnosti albanskega trpljenja. Primer (5) nikakor ni tipičen, še zlasti ne v svoji eksplicitnosti. Kljub temu ga navajam, ker je bil objavljen v Delovi Sobotni prilogi. Dopisnik je naredil intervju z Ekremom Kryezinom, filmskim režiserjem, ki ga avtor na začetku opiše kot albanskega disidenta s Kosova, ki je bil osem let zaprt, ki se je opredelil za Republiko Kosovo. Ko se pogovarjata o tem, da Srbi napadajo civilno prebivalstvo, Ekrem Kryezin pravi, da se Srbi ne borijo proti OVK, in novinar sprašuje, ali se OVK skriva za civilno preobleko. Nato postavi naslednje vprašanje:

(5) "Če vzameva za primer, da je v vasi nekaj sto civilistov in peščica OVKjevcev, kako naj srbska policija očisti kraj brez civilnih žrtev?" (Delo, 22. 8. 1998)

Intervjuvanec ni odgovoril na ta "napad", ampak je rekel: "Moj poklic ni vojna in ne vem, kako se to dela. Če streljaš na množico ljudi, ki bežijo, med njimi pa so starci, otroci in ženske, nisi streljal na OVK, temveč na ljudstvo."

Novinar je privzel (predpostavil), da je streljanje pripadnikov OVK enostavno, navadno čiščenje, ki ga je srbska policija dolžna izvesti. Civilisti (po piscu tega intervjuja) torej niso ljudje, tam so le zato, da delajo zmedo oz. so v napoto srbski policiji pri čiščenju, kot novinar cinično označi pobijanje pripadnikov OVK. Poniževalen in podcenjevalen odnos do problema (in do albanskega vprašanja nasploh) pa se skriva v poanti, da novinar sprašuje albanskega režiserja (ki ga posebej kot predstavnika celotnega albanskega naroda na Kosovu), kako naj srbska vojska pobije pripadnike albanske vojske, ki je, kot pove že ime OVK, za Albance osvobodilna in ne teroristična vojska.

(6) "V Prištini je na tisoče albanskih žena danes pokazalo izreden

pogum, po drugi strani pa so bile deležne velikega usmiljenja srbskih oblasti; dan žena (čeprav v množici niso bile samo ženske) so proslavile tako, da so demonstrirale pred Ameriškim kulturnim centrom v Prištini. Srbske oblasti tokrat prvič niso neusmiljeno razgnale demonstrantov.” (Delo, 9. 3. 1998)

Tudi tukaj gre za cinizem. Kaj drugega naj bi namreč pomenilo, da so bile demonstrantke deležne usmiljenja srbskih oblasti? O usmiljenju oblasti govorimo kvečjemu, kadar gre za opustitev kazni, npr. pomilostitve, zmanjšanja kazni. V vseh primerih pa gre za opustitev sicer upravičene kazni. Kaznovanje demonstrantov ni običajno, normalno dejanje, katerega opustitev bi šteli za usmiljenje. Mož, ki ne pretepe žene – čeprav sicer jo pretepa – z opustitvijo dejanja ni izkazal usmiljenja (vsaj v smislu zdrave pameti ne, sprevržen um pa kaj lahko pomisli, da si tepežkanje nekdo pač zasluži; le izjemoma pa do njega ne pride, če se ga kdo “usmili”). V Slovarju slovenskega knjižnega jezika piše o usmiliti se: “iz sočutja narediti komu kaj dobrega: usmiliti se pregnancev, ranjencev; revežev se je vedno usmilila, jim dala jesti, jih oblekla.” Če strnemo: ker srbske oblasti niso neusmiljeno razgnale demonstrantov, so po avtorjevem mnenju s tem pokazale usmiljene do demonstrirajočih žensk. S tem ko je avtor prevzel interpretacijo “usmiljenih” oblastnikov, je izpostavil tudi svoj odnos do demonstrantk.

(7) “Rugova in vsi tisti kosovski Albanci, ki so se med divjim razpadanjem Jugoslavije potuhnil, so seveda takoj zaslutili, da je napočil njihov trenutek. Zdaj ali nikoli. Mednarodna skupnost se kdaj kasneje – še posebej, če bi se Beograd začel normalizirati – ne bi več imela časa ukvarjati z njimi.” (9. 3. 1998, Tema dneva)

Tema dneva v časopisu dneva predstavlja nekakšen uvodnik v časopis, izpostavi najpomembnejši dogodek in razmišljanje o njem. Tema dneva pa ne določa siceršnje usmerjenosti člankov na isto temo, ki so objavljeni v časopisu Delo. Uredniške politike v zvezi s Kosovom v Delu ni bilo zapaziti; lahko bi celo rekli, da so si bili mnogi med njimi vsebinsko nasprotni, denimo pri obravnavanju, kdo je OVK, komu verjamemo (ali bolj Srbom ali Albancem). Po avtorjevem mnenju so Albanci dobili, kar so iskali, celo več, komaj so čakali, da se bo zgodilo, kar se pač je. Nasilje, ki so ga doživljali, je bilo torej njim v prid. Z drugimi besedami, če bi se nasilje končalo, bi bilo to za kosovske Albance slabo, ker bi jih svet pozabil. Bolje mrtev, toda slaven! Avtor tudi ni pojasnil, kaj naj bi kosovski Albanci med “divjim razpadanjem Jugoslavije” počeli, da si ne bi prislužili oznake potuhnjenec. Potuhnjenec je zelo močna, z emocijami nabita beseda. Avtor bi lahko uporabil manj ekspresivno besedo, na primer pritajiti se, kar bi pomenilo, da Albanci med balkanskimi vojnama pozornosti niso obračali nase (le kaj naj bi po avtorjevem morali početi?), toda beseda pritajiti nima negativnega čustvenega naboja, kot ga ima beseda potuhnjenec ali potuhniti se, ki je povezana s pojmom neiskrenosti, lažnega zaupanja.

5. OVK, LETO POPREJ

Na podlagi časopisnih člankov lahko mirno zatrdimo, da Slovenija ni imela eksplicitno formuliranega odnosa do Osvobodilne vojske Kosova. Pojem iredente je v zadnjih letih, ko so se, kot skuša prikazati primer (7), Albanci na Kosovu potuhnili, iz časopisnega in političnega diskurza izginil. Nadomestili so ga teroristi in gverilci. Da so Albanci na Kosovu teroristi in da je OVK teroristična organizacija je bila prvotno srbska interpretacija. Sčasoma je postala tudi slovenska oziroma so jo povzeli slovenski pisci.

(8) "Na drugi strani kosovski Albanci trdijo, da je bilo sedem let policijskega nasilja, v katerem je bilo ubitih okoli dvesto Albancev, na desetisoče pa jih je bilo na najrazličnejše načine mučenih in trpinčenih, preveč (...) Teroristična OVK, kot jo označujejo srbske oblasti, zdaj pa očitno tudi mednarodni posredniki, je za Albance le simbol odpora proti 'srbskemu okupatorju'. V tem pogledu, ko gre za obrambo njihovih domov in družin, je OVK njihova vojska, od njenih napadov na srbske policiste pa se raje distancirajo. (...) Na albanski strani pa takšne organizirane oborožene sile ni. OVK prej spominja na gverilo, četudi zadnje dni ogorčeno grozi z maščevanjem zaradi nasilja srbskih policistov nad Albanci."
(Delo, 7. 3. 1998)

Eksplicitno je rečeno, da je oznaka teroristične organizacije za OVK srbska, toda kot vidimo kasneje v tekstu, avtor zminimizira pomen OVK za Albance, s tem ko pravi, da je OVK le simbol odpora, da pa se od napadov na srbske policiste Albanci raje distancirajo. Morda so napadi Albancev na srbske policiste dejstvo, nekaj, kar se resnično dogaja, toda avtor nam tega ne pove. Zanimivo bi bilo vedeti, zakaj se Albanci od teh napadov distancirajo. Morda zato, ker jih ne odobravajo ali ker nič ne vedo o njih? To je za interpretacijo dogodkov zelo pomembno, na žalost nam avtor informacije o tem ne posreduje. Če rečemo, da je OVK simbol odpora, je to bistveno drugače, kot če rečemo, da je OVK le simbol odpora, da ima torej neko simbolno vrednost in nič več, da ne ponuja nobenega občutka varnosti ipd. Besedilo nam sugerira, da bi morala biti razlika med Albanci in Osvobodilno vojsko Kosova očitna, saj je OVK albanska vojska le v čisto posebnih okoliščinah, namreč ko gre za obrambo domov in družin. Se pravi, da je – čeprav med navednicami – sprejeta interpretacija srbske strani.

Že v začetku marca 1998 smo bili preko slovenskega dnevnika obveščeni, kaj si o dogajanju na Kosovu mislijo srbski politiki:

(9) "Srbsko notranje ministrstvo je spopad označilo kot teroristični napad podtalne kosovske osvobodilne vojske, v katerem sta bila nevarno ranjena tudi dva Srba." (Delo, 2. 3. 1998, članek z naslovom Najmanj dvajset žrtev na nemirnem Kosovu)

(10) "Odpor, ki so ga Albanci organizirali zoper močne policijske sile, kaže, da se utegne razviti splošno gverilsko gibanje, ki se bo za

ceno množičnih žrtev odločno uprlo srbskemu okupatorju”, Kosovski Srbi so preplašeni kot še nikoli. (Delo, 5. 3. 1998, članek z naslovom Na Kosovu pokopali mrtve)

(11) “Državni mediji namenjajo veliko prostora terorističnim akcijam Albancev in poudarjajo, da se ves svet proti temu zlu bojuje na enak način.” (Delo, 5. 3. 1998, članek z naslovom Samo še korak stran od vojne)

Težava ni v tem, da smo brali, kakšna so srbska stališča do dogodkov na Kosovu, saj je Kosovo teritorialno del Jugoslavije. Seveda želimo vedeti, kakšno je srbsko stališče, saj je to konstitutivni del “kosovskega problema”. Pač pa je zelo problematično to, da ne vemo, kakšna so bila stališča slovenskih politikov in publicistov do tega vprašanja. Računati na to, da si bo publika (oziroma bralci) sama ustvarila mnenje o dogodkih, je sicer v skladu z večkrat deklariranimi cilji različnih predstavnikov novinarske srenje, toda za to je potrebno ponuditi več informacij. Z drugimi besedami, seveda nas zanima, kako je napad (iz primera 9) označila srbska politika, toda kako naj si ustvarimo mnenje o njem, če je to edina informacija, ki nam je na voljo. Iz primera (10) ravno tako ni razvidno, kdo je ocenil, da se “odpor ... utegne razviti v gverilsko gibanje”, in še manj, kdo je špekuliral, da se bo to zgodilo za ceno množičnih žrtev. Iz časopisnih člankov, ki smo jih brali pred leti, se je dalo razbrati, da so bili žrtve v pravem pomenu besede, torej mrtvi, Albanci in ne Srbi.⁶ Da o stališčih slovenskih politikov nismo brali v časopisih, pa je bržkone odgovornost politikov: če bi mnenje imeli, bi ga časopisi tudi objavili, saj še nismo slišali, da bi slovenski mediji cenzurirali izjave o slovenski zunanji politiki.

Državni mediji iz primera (11) so srbski mediji. Izpostavimo teroristične akcije, o katerih je govor. Teroristične akcije niso izpisane v navednicah, kar pomeni, da so razumljene kot dejstvo. Zdi se, kot da je tudi slovenski časopis privzel interpretacijo srbskih državnih medijev, sicer bi zapisal, da srbski državni mediji namenjajo veliko pozornosti akcijam Albancev, ki jih označujejo za teroristične, ali kaj podobnega, možnosti je seveda več. Da ni šlo v resnici za teroristične akcije, tega seveda ne moremo vedeti. Vedno pa lahko podvomimo, kadar nekdo nekritično povzame stališče strani, ki je sama vpletena v konflikt. Če se spomnimo, je bilo ravno med slovensko vojno posvečenih veliko naporov temu, da bi tuji mediji objavili stališča slovenske strani. Če bi objavljali samo interpretacije jugoslovanske armade, (v Sloveniji) verjetno ne bi govorili o nepristranskih informacijah.

(12) “Albanski viri poskušajo prepričati svetovno javnost, da gre za ‘etnično čiščenje’, in poročajo, da srbske policijsko-vojaške sile uporabljajo tanke, raketne sisteme in drugo težko orožje, tudi helikopterje in letala. (...) Tudi srbska občila (...) trdijo (...) Na srbski strani in med albanskimi civilisti naj ne bi bilo žrtev, o ‘likvidiranih’ gverilcih pa ne dajejo podatkov. (...) Ena od vročih medijskih tem so

⁶ *Za bralce slovenskih časopisov utegne biti podatek, ki ga Liz Curtis navaja v knjigi Ireland: The Propaganda War (The British Media and the Battle for Hearts and Minds), šokanten: britanska vojska je na Severnem Irskem pobila več ljudi kot IRA.*

⁷ SSKJ o likvidirati pod točko tri pravi: usmrtni po nalogu organizacije, gibanja ali posameznika: likvidirati izdajalca, političnega nasprotnika; ponoči so nekoga likvidirali; ... biti likvidiran na ukaz gestapa.

⁸ Dvom je bil pomembna sestavina pisanja o bosanski vojni. Dne 5. 8. 1992 je STA poročala (s pomočjo vira AFP): Ameriška vlada še vedno čaka na nepristransko potrditev o obstoju srbskih koncentracijskih taborišč v BiH, je včeraj izjavil pomočnik ameriškega generalnega sekretarja za Evropo in Kanado Thomas Mile. "Vlada še nima zanesljivih informacij, ki naj bi potrdile obstoj srbskih taborišč, v katerih mučijo Hrvate in Muslimane," je izjavil Mile pred komisijo ameriškega kongresa in dodal, da so Američani od srbskih oblasti zahtevali, da predstavnikom Rdečega križa omogočijo ogled taborišč. Predstavniki ameriškega State Departmenta Richard Boucher je v ponedeljek izjavil, da imajo ZDA dokaze o obstoju srbskih koncentracijskih taborišč v BiH, o teh taboriščih pa se je mnogo pisalo tudi v amerškem tisku. Mile je dejal, da njegove izjave ne nasprotujejo izjavam Boucherja, vendar gre le za to, da ameriška vlada še nima nepristranske potrditve." Na kratko: Američani niso imeli dokaza, da neka stvar (taborišče) obstaja, vendar pa so zahtevali dostop do njega. (Doupona Horvat, 1998)

še naprej (ne)obstoječa množična grobišča Albancev, ki so dvignila veliko propagandnega prahu. Tujim novinarjem grozijo z aretacijami, sojenjem ali izgonom, če bodo še naprej neprofesionalno raziskovali in poročali. Albanski viri kljub temu trdijo, da grobišča obstajajo, Ibrahim Rugova pa je predvčerajšnji dan razglasil za dan žalovanja zaradi umorov civilistov in množičnih grobišč pri Orahovcu." (Delo, 8. 8. 1998, članek z naslovom Čiščenje ozemlja se nadaljuje)

O etničnem čiščenju se je poročalo že mesece prej, in kot smo videli v primerih, se je o tem govorilo zelo neposredno. Osmega avgusta, skoraj pol leta po začetku obsežnejšega nasilja z orožjem (tudi spopadov), pa se o etničnem čiščenju dvomi – čeprav naslov govori drugače; v naslovu je etnično čiščenje zapisano brez navednic. Članek sooča različne vire in iz njih sestavlja zgodbo, videti pa je, da jim daje različno težo. Medtem ko se za albanske vire piše, da skušajo "prepričati" svetovno javnost, pa srbska občila "trdijo." Da ne gre samo za izbiro besed ali morda piščev slog (da bi različne izraze uporabljal le zato, da se ne bi ponavljal, da bi torej lahko zapisal tudi ravno obratno), nas navaja naslednji odlomek, kjer avtor pravi, da o "likvidiranih" gverilcih srbska stran ne daje podatkov. Čigava je potem besedna zveza o likvidiranih gverilcih? Ker so "likvidirani" v navednicah, nam to daje misliti, da morda sintagma le ni novinarjeva, ampak prihaja iz srbskih obveščevalnih virov, čeprav trdi, da o njih ne dajejo podatkov. Morda ne dajejo podatkov o njihovem številu, vsekakor gre pri pisanju o likvidiranih gverilcih za mešanico podcenjevanja, kot da ne gre za ljudi (ali bi si upali zapisati "o likvidiranih gverilcih TO Slovenije JA ne daje izjav?" Prepričana sem, da ne) in eksplicitnega političnega prepričanja⁷, saj gre pri likvidaciji za umor političnega nasprotnika.

Tudi pri množičnih grobiščih se govori o (ne)obstoju, se torej dvomi⁸. Poleg tega informacije o množičnih grobiščih (četudi morda neobstoječih, kot pripoveduje avtor članka) ne dvigajo le prahu, ampak dvigajo celo propagandni prah!⁹ Kaj naj bi bil propagandni prah v tem kontekstu, mi ni jasno. Če pa bi skušala razložiti, na koga se propaganda nanaša, bi spet zašla v težave. Če gre za albansko propagando, potem pomeni, da so albanska množična grobišča "zakrivil" Albanci sami, kar ni smiselno. Če gre za srbsko propagando, potem ni jasno, kaj propagirajo. Premoč, zverinskost? Glede na to, da se članek nagiba v prid srbskim virom (nasproti albanskim), se tudi druga možnost ne zdi smiselna, tako da je bolj verjetno, da avtor meni, da so množična grobišča, v katerih so Albanci, v prid Albancem. Taka argumentacija nam je dobro znana, napadalci se večkrat zagovarjajo, češ kako so si žrtve nasilje zaslužile, če niso zanj kar naravnost "prosile".

6. NATOV NAPAD NA JUGOSLAVIJO

Kljub splošnemu vtisu, da je slovenska javnost naklonjena kosovskim Albancem, smo iz primerov videli, da časopisi ne pišejo (niso pisali) nujno tako, kot bi na podlagi vtisa pričakovali. Na pamet bi lahko zatrдили, da slovenska javnost za poglavitnega krivca za krvav razplet na tleh bivše Jugoslavije šteje Srbijo oziroma Slobodana Miloševića. Toda ali bi lahko na pamet – na pamet, kljub temu, da so mnogi med nami vsak dan prebiral poročila, komentarje in članke o vojni Nata proti Jugoslaviji – uganili, kaj se da razbrati iz časopisov: ali je imela Slovenija do vojne in do Natovega napada na Jugoslavijo kakšno jasno stališče, so ga imeli Slovenci, t. j. prebivalci Slovenije, so bili naklonjeni politiki kaznovanja Srbov, ali so časopisi prikazali vojno kot logično posledico nečesa, so govorili o pravičnosti, kakšno stališče so imeli politiki, Slovenci, časopisi, družba “kot taka” do beguncev? Ali pa so – preprosto – pisali o zadevi, kot da se “nas” nič ne tiče?

Do sedaj smo preverili situacijo, kakršna je bila približno leto dni pred posegom Nata v Jugoslaviji. Morda bi morali iti še bolj nazaj, v leto 1989 in spremljati odnos do Albancev in Jugoslavije ves čas do današnjega dne. Taka raziskava bi nam gotovo povedala veliko o nas samih, se pravi o družbi, v kateri živimo, o njenih ideologijah, o demokraciji, človekovih pravicah in drugih vrednotah, o katerih se mnogo govori.

Za potrebe tega članka pa je opis “leta poprej” vseeno dovolj zgovoren. Primerjajmo ga z letom, ki ga živimo.

Prvi dan po napadu na ZRJ je Delo na prvi strani priobčilo članek z naslovom Nato napadel ZRJ (kjer štirje dopisniki iz Beograda, Bruslja, New York in Moskve poročajo o napadu, odzivih in razlogih zanj), članek o kosovski krizi in Sloveniji ter Temo dneva, naslovljeno Obsojeni na CNN, kjer avtor pravi:

(13) “Mednarodna skupnost je torej sklenila z vojaško silo pokazati jugoslovanskemu prezidentu, da misli resno. Po neštetih grožnjah, kakršne bi prej pričakovali od ne pretirano spretnih amaterjev kot od poklicnih diplomatov, ji kaj drugega tudi ni preostalo. (...) Zanimarimo tokrat vprašanje, kam sodi slovenska država, pa tudi to, ali je osupljivo dosledno harmoniziranje ‘slovenske’ zunanje politike z ameriško vezana trgovina ali zgolj servilnost brez primere, za katero ne bo nikakršne nagrade.” (Delo, 25. 3. 1999)

Ta odlomek povzame vso paleto poročanj in komentiranj, ki so naslednja dva meseca prevevala članke o vojni v Jugoslaviji, in sicer, da je bila vojna neizogibna in da Slovenija nima lastnega odnosa do te vojne, če pa ga že ima, se ta kaže z njegovo odsotnostjo, se pravi željo, da tega odnosa ne bi bilo.

Članek o kosovski krizi in Sloveniji, naslovljen z “Vsi varnostni ukrepi”, prinašal pa je izjave slovenskega premierja in slovenskega predsednika:

⁹ Propaganda po SSKJ: 1. načrtno razširjanje, pojasnjevanje političnih, nazorskih idej z namenom, da se uresniči 2. nav. slabš. namerno prikrivanje, potvarjanje česa z namenom, da se politično, ideološko vpliva 3. javno opozarjanje na kaj, navadno z navajanjem dobrih lastnosti, z namenom pridobiti kupce, obiskovalce.

(14) “Drnovšek je še povedal, da je Ljubljana na prošnjo zaveznitstva odobrila prelete letal na poti v zračni prostor ZRJ že oktobra lani, ko je bil izdan prvi ukaz za aktiviranje zavezniških sil, in da odobritev še velja. (...) Predsednik Milan Kučan je ob posredovanju Nata v ZRJ izrazil obžalovanje, da je prišlo do vojaškega posega, hkrati pa poudaril, da se je zgodilo, kar se je moralo zgoditi. Kot je zapisal, agresivna srbska nacionalistična politika že nekaj let ogroža mir v jugovzhodni Evropi, povzroča humanitarno katastrofo in izziva demokratični svet. Nasilja na Kosovu, enako kot v BiH, očitno ni bilo mogoče ustaviti drugače kot s silo. Kučan še meni, da je vojaško posredovanje Nata takšen mednarodni ukrep, ki ni sovražen srbskemu narodu.”

Najbrž je res zoprna reč, če moraš dati izjavo o nečem, o čemer pravzaprav nimaš ali nočeš imeti stališča. Poglejmo si samo konstrukt, ki “poudarja, da se je zgodilo, kar se je moralo zgoditi”. Če se kaj res mora zgoditi, če ni druge možnosti, potem se pač zgodi; potem je zadeva podobna naravnemu pojavu, ki ga krojijo zakoni fizike ali biologije. Kar se je moralo zgoditi, se je pač zgodilo. Jabolko je padlo z drevesa (fizika), spočet otrok se je rodil (biologija), vojna se je začela – je to naravni pojav? Vedno, kadar nekdo skuša družbena dogajanja “prodajati” za naravna, lahko posumimo, da z naravnostjo nekaj ne more biti v redu. Izjava *poudarjam, da je to naravno* naravnost kriči k priznanju, da je umetno. In če se je vojna v ZRJ res morala zgoditi – čemu so potem tekle tako obširne razprave o tem, ali je poseg legitimen in če je legitimen, ali je tudi legalen? In obratno, seveda. Nič se torej ni moralo zgoditi. Šlo je pač za odločitev, ki bi lahko bila tudi drugačna, kot je bila že tolikokrat poprej. Izjava, da Natov ukrep ni sovražen srbskemu narodu, pa spominja na izjave predstavnikov JA ob agresiji na Slovenijo, kjer so tudi poudarjali, da ne gre za sovražnost proti slovenskemu narodu. Po mojem si je težko izmisliti presežek nad bombardiranjem ljudi; v izjavi tipa *urgli ti bomo bombo na glavo, toda ne jemlji tega osebno* je posebljen stoođstotni cinizem. Posamezniku je za na deklarativni ravni izraženo kolektivno sovražnost & prijateljstvo pač vseeno, če je ogrožen on sam. Pri (14) gre za izjavo zaradi izjave same, čisti larpurlartizem, torej.

Tretjega aprila je bil na 4. strani Dela natisnjen zemljevid z naslovom *Vnetljiva balkanska šahovnica*. Natisnjen je bil tako, da se Slovenija in levi rob Hrvaške na natisu nista videla. Popolna distanca od Balkana, vsaj na izrekovalni ravni. Na prvi strani pa je članek z naslovom *Trenutek zatišja med alarmoma* prinašal naslednje:

(15) “Srbski viri poleg tega poročajo, da so začeli gverilci množično odlagati orožje in uniforme, tako da se srbskim vojakom vdajajo v spodnjem perilu.”

Odlomek (15) ni iztrgan iz konteksta. V nadaljevanju članka namreč na gornje trditve ni komentirja. Odlomek razen zasmehovanja ne prinaša nobene druge informacije, vsaj

verodostojne ne; gre le za osebni užitek pisca, ki mu članke objavljajo na prvi strani največjega slovenskega dnevnika.

7. BEGUNCI

Takoj po začetku Natovih napadov so se v Sloveniji začeli objavljati članki o številu beguncev, ki naj bi jih Slovenija sprejela. Z rešitvami pa se ni preveč hitelo, o izredni seji državnega zbora, kjer so poslanci odločali o tem, koliko beguncev s Kosova bo Slovenija sprejela, so mediji poročali 15. aprila.

(16) "Tako bo na podlagi Zakona o začasnem zatočišču Slovenija ponudila zaščito 2477 prebežnikom z območja Kosova, ki so že v naši državi, in 1600 beguncem s Kosova, ki jih bomo, upoštevaje načelo združevanja družine, s pomočjo Visokega komisariata Združenih narodov za begunce organizirano pripeljali, sprejeli in namestili v naši državi. Status začasnega zatočišča ima pri nas še 2450 državljanov Bosne in Hercegovine, ki se doslej še niso mogli vrniti na svoje domove. Slovenija bo tako na podlagi zakona ponudila začasno zatočišče 7527 prebežnikom. Vendar pa so poslanci včeraj sprejeli še odločitev, da bo ta številka lahko tudi presežena, in sicer v primeru združevanja družin pri najbolj ranljivih kategorijah pribežnikov, med katere sodijo ožji družinski člani." (Delo, 15. 4. 1999)

Kaj naj počnemo z besedilom, ki daje vtis, da le poroča? Poroča pa tako, da je videti, kot da navaja "neoporečna" dejstva, ne pa da navaja tisto, kar je rekel nekdo drug. Če začnemo pri številki 2477 prebežnikov z območja Kosova, ki so že v naši državi, povejmo, da jih v tistem trenutku ni bilo 2477, vsaj legalno prijavljenih ne, to je tistih, ki jim je državni zbor "odobril" status začasnega begunca. 2477 je bilo število vseh prebežnikov s Kosova, ki so jih evidentirali v Prehodnem domu za tujce (in njegovih izpostavah), ko pa so jih evidentirali, so večino tudi prepustili kar njim samim, kar pomeni, da jih veliko med njimi v tistem trenutku sploh ni bilo več v Sloveniji. To vemo zato, ker se je od 2477 omenjenih prebežnikov kasneje na uradnih za to določenih obrazcih za status začasnega begunca prijavila manj kot polovica. Številke so bile – očitno – nepreverjene, v čigave interesu je to bilo, pa dnevnikov očitno ni zanimalo.

Druga pomanjkljiva informacija, ki bi jo besedilo o številu beguncev moralo zajemati, je, kdo so upravičenci do legalnega prihoda v Slovenijo. Slovenija je namreč meje za državljane Jugoslavije zaprla že pred Natovim posegom. Ljudje, ki bi sicer prišli v Slovenijo povsem legalno, na podlagi toliko opevanega načela združevanja družin, z vizumom, so prišli kot begunci. V času začasnega odprtja meje za kosovske begunce je prihajalo do diskriminacije nekega dela slovenskih državljanov: tistih z nepravim poreklom, Slovencev albanske provenience. Slovenski državljani, katerih sorodniki so bili državljani ZRJ, so lahko svojo pravico do

¹⁰ Presenetljivo majhnemu številu poslancev se je zdelo kvota 1600 prenizka. "Aurelio Juri (ZLSD) je menil, da bi v Sloveniji lahko sprejeli še več beguncev, Roman Jakič (LDS) se je spraševal, po kakšnih merilih je vlada določila predlagano število beguncev. Tako kot Juri je namreč tudi on menil, da bi lahko sprejeli več kosovskih beguncev." (Delo, 15. 4. 1999, članek z naslovom *Begunci prihajajo: kam z njimi*)

združevanja družin uresničevali samo znotraj begunske kvote 1600 beguncev¹⁰. Družinski člani so lahko prišli v Slovenijo samo kot begunci, drugih beguncev (tistih, ki v Sloveniji niso imeli kakega ožjega družinskega člana, bodisi slovenskega državljan ali tujca z dovoljenjem za bivanje) v Slovenijo sploh niso spustili.

Istega dne smo lahko v Delu na 8. strani brali o drugačni avstrijski izkušnji:

(17) "Podobno kot v Sloveniji so tudi v Avstriji oblasti in politiki podcenili vtis, ki ga je naredil genocid nad kosovskimi Albanci na prebivalstvo, in tako tudi pripravljenost odobriti sprejem beguncev in gmotno pomoč. Notranjega ministra, ki se je postavil na trdo odklonilno stališče do beguncev, so tako rekoč izžvižgali: rešil se je tako, da bo Avstrija navsezadnje sprejela 5000 beguncev."

Po pisanju slovenskih časnikov sodeč pa trpljenje albanskih beguncev ni prav dosti vplivalo na njihovo pisanje. Prav neverjetno je bilo opazovati, s kolikšno ihto so udrihali po beguncih, ki so se režimu v Sloveniji uprli. V dnevniku smo lahko prebrali, da so skupino sedemdesetih (70) kosovskih beguncev prepeljali iz Prehodnega doma v Ljubljani v Begunski center v Črnomlju, ki je lociran v nekdanji vojašnici. Takole so pisali v Dnevniku:

(18) "Med drugim so imeli pripombe na sanitarije, na pogoje bivanja in same sobe, motili so jih jogiji, ker niso iz enega kosa. Gre namreč za jogije, ki jih je uporabljala že nekdanja jugoslovanska vojska in so sestavljeni iz treh delov, ne iz enega, kot bi sami želeli. (...) Trmasto so odklanjali hrano, do hrane niso pustili niti otrokom, čeprav so se za najmlajše posebej potrudili in jim skuhalih puding. (...) Če samo pomislimo, koliko jih še vedno zmrzuje pod šotori in v blatu brez vode ter toplih obrokov, je črnomeljska nastanitev v primerjavi s tem skoraj hotelska." (Dnevnik, 30. 4. 1999)

Članek so v Dnevniku naslovili z "Begunci gladovno stavkali". Med omenjanjem hotelske nastanitve so pozabili povedati, da v sanitarijah ni tople vode, oklenili pa so se starih vojaških jogijev. Res lepo, da so se posebej potrudili in za najmlajše skuhalih puding – toda ali je karkoli lažje skuhati kot puding? Na ta nesrečni puding niso pozabili niti tri dni kasneje, ko je izšel nov članek z naslovom "Mi tu ne moremo živeti" in podnaslovom "Skupina kosovskih beguncev zavrnila 'neudobno' namestitev in hrano", je še enkrat prinašal podobne trditve, le da je bil dvakrat daljši.

(19) "V zbirnem centru so jih čakali s hrano, ki so jo v četrtek zavrnili. Nato so se potrudili in našli mleko, ki ga je v Črnomlju v taki obilici in naenkrat težko dobiti, da so skuhalih puding, saj so hoteli za otroke pripraviti skromno presnečenje."

V kakšni obilici? Tudi če je bilo 50 otrok (bilo jih je manj) in so skuhalih 50 vrečk pudinga, za to niso potrebovali več kot 25 litrov mleka. Črnomelj je res majhen kraj, tako majhen pa tudi ne, saj ima trgovine na vsakem vogalu. Ampak kadar se pri beguncih pretirava, se pretirava zares.

(20) "Najmlajša družina, katere komaj 22-letna mamica je med našim obiskom ujčkala štiri dni starega fantka, je kar zadovoljna s svojim novim domom. 'Le to je nerodno, da ni tople vode,' je povedal očka, 'ne zaradi nas, odraslih, temveč zaradi dojenčka.'"

Iz članka smo tudi izvedeli, da je 42-letni državljani Slovenije prišel v Črnomelj za družino, ženo in štirimi otroki, ki so v Ljubljani prej hodili v šolo. Toda to se avtorju članka ni zdelo problematično, saj je šlo vendar za begunce, če pa ne ravno za begunce, pa za Slovence "napačnega" nacionalnega porekla (se pravi državljane drugega reda, navkljub ustavno zagotovljeni enakosti). V članku opisujejo bosanske begunce iz istega centra, ki so z namestitvijo v Črnomlju zelo zadovoljni. "*Vsi so se spraševali, če skupina Kosovcev sploh beži pred gozotami vojne. Sami namreč že sedem let čakajo na vrnitev na požgane in do tal porušene domove,*" pravi članek.

Članek na isti strani, ki se tudi ukvarja s to temo, pa: "Pri arogantnem obnašanju peščice prosilcev za begunski status v Črnomlju je mogoče upoštevati le eno olajševalno okoliščino, da so zaradi lastnih preživetih travm in krvave vojne na Kosovu pod hudim psihičnim stresom. A tudi v tem primeru bi človek pričakoval, da bodo zadovoljni z morebiti malo skrbnejšo namestitvijo in oskrbo, da so le na varnem in suhem." Tudi v tem članku ni moč najti ničesar o tem, da so otroci slovenskih državljanov oziroma njihovi starši upravičeni tudi do otroških dodatkov za njihovo preživljanje – kar pa ne velja, če nimajo dovoljenja za bivanje, ampak le status začasnega begunca. O bosanskih beguncih smo leta poprej (od 1992 dalje) le stežka prebrali kakšno ne-alarmantno novico ali komentar, ki bi begunce obravnaval kot ljudi, ki imajo težave. Namesto tega so časopisi (npr. Dnevnik) begunce obravnavali kot problem *per se*. Zdaj, kar naenkrat pa so bosanski begunci v Črnomlju pridobili avreolo zglednosti, ki jim uboge pare s Kosova očitno ne sežejo do kolen.

Naslednji zgovoren primer je iz Sarajeva. Po podatkih iz članka, ki je datiran 19. 4. 1999, je bilo v tem času v Bosni in Hercegovini 36.000 beguncev s Kosova. Takole jih opisuje odlomek:

(21) "Kosovski begunci so v Sarajevu 'zavzeli' avlo, čakalnico in skoraj vse prostore med vojno hudo porušene železniške postaje. Večina teh ljudi že več let ni bila cepljena proti nalezljivim boleznim, zato si zdravniki zelo prizadevajo, da bi obolele čimprej ozdravili, še zlasti otroke in ženske, in tako preprečili, da bi se bolezni širile." (Delo, 19. 4. 1999)

Hvalevredno je, da se zdravniki trudijo, da bi bolniki čimprej ozdraveli, to je njihov poklic. Toda upravičeno lahko posumimo v navedene razloge: ker da ljudje že več let niso bili cepljeni proti nalezljivim boleznim? Če so mišljeni otroci, potem je skrb gotovo na mestu, zlasti če pomislimo, kako se precepljenosti otrok lotevajo zdravstveni delavci v Sloveniji; toda operirati z necepljenostjo odraslih je najmanj čudno; tudi v Sloveniji se odrasli ljudje množično ne cepijo proti nalezljivim boleznim. Prej bi lahko rekli, da je v želji

pokazati na slabo zdravstveno stanje (ali celo zdravstveno kulturo, kar pri pisanju o beguncih ne bi bilo nič novega, redno se jim pripisuje več, kot je možno) piscu besedila preprosto spodletelo.

Tako je bilo tudi v naslednjem primeru s Kosova:

(22) "Množica žensk, ki so si po raznih smetiščih priskrbele nekakšne posode (najpogosteje pločevinke), na prostem na najpreprostejši način pripravljajo obroke. Da bi tisto malo živil kaj zaleglo za čim več lačnih ust, dodajajo čim več vode. Ob ognjiščih, okrog katerih se drug k drugemu stiskajo lačni in umazani otroci, ki kašljajo (v nekaterih taboriščih so se razširile nalezljiva zlatenica in druge bolezni) ali jočejo, so vse oči uprte v 'gospodinjo' in v to, kar je na ognju." (Delo, 19. 4. 1999)

Kako "nalezljiva zlatenica" pojasnjuje kašljačoče otroke, iz teksta ni jasno; zdi se, da je za dramatičen opis pisec stvari pa malo nametal. Sploh ne gre za to, da dramatičnemu vtisu ne bi verjeli (verjamem celo, da včasih zmanjka besed), gre le za pomanjkanje natančnosti. Ali pa na primer gospodinja v navednicah. Ali je zaradi bede kaj manj gospodinja, kot je bila prej? Verjetno je celo bolj, ko mora "čarati" iz nič.

8. VERODOSTOJNOST INFORMACIJ

Lahko si mislimo, da ni bilo lahko priti do informacij, še posebej potem, ko so jugoslovanske oblasti novinarje izgnale iz države. Toda novinarji se vedno nekako znajdejo, iskanje informacij je njihov poklic. Kaj pa naj si mislimo o članku, za katerega niti pri eni trditvi ne moremo biti prepričani, da je kaj več kot zgolj govornica. Dvajsetega aprila je Delo objavilo članek z naslovom Strah pred domačimi Albanci (nadaslov: Makedonija, podnaslov: Huda zaskrbljenost po odkritju oporišča Osvobodilne vojske Kosova pri Kumanovu – V javnosti se krepi mnenje, da Nato podpira makedonske "albanske separatiste"). V članku si sledijo kvalifikatorji verjetnosti:

(23) "se je zvedelo (...) domnevajo (...) se je govorilo (...) to je menda (...) po mnenju makedonskih funkcionarjev in medijev je očitno (brez navedbe, katerih funkcionarjev in katerih medijev, op.) (...) da je nekaj takšnega obljubilo vladi v Skopju (...) ministra sta potrdila (ne da bi navedla natančnejše podatke), da so orožje odkrili še v nekaterih krajih zahodne Makedonije, da so aretirali več albanskih državljanov in da imajo zanesljive informacije o tem, da tudi v Makedoniji nastajajo klasične vojaške formacije, kakršna je OVK (...) kot se je napol uradno zvedelo med novinarji (...) kot je slišati (...)slišati pa je, da se albanski separatisti ne bodo odrekli temu načrtu in da se njihove priprave na akcijo nadaljujejo (...) menda imajo še vedno veliko orožja (...) albanski separatisti menda že imajo močno podporo v zahodnem delu države (...) naj bi prišlo (...) ki naj bi bile obljubile oboroževanje gverilcev (...)"

Vse to pa Delov novinar piše (to izvemo iz glave teksta) iz – Podgorice!

Petega maja 1999 so v Delu podvomili o Albancih:

(24) "Hkrati po vsem Kosovu čistijo preostale 'žepe', med albanskim prebivalstvom pa znova ugotavljajo (ne)lojalnost do srbske države. V zadnjih mesecih so mnogi "pošteni" Albanci izdajali skrivališča gverilskih skupin, imena svojih sosedov in sorodnikov v njih in natančne podatke o njihovih domovih in lastnini."

Članek nam sugerira, da so pošteni Albanci tisti Albanci, ki so lojalni do srbske države. Ker potem niso lojalni do svojih rojakov, je njihova poštenost postavljena pod navednice. Toda od kod avtorju podatki o ovajanju Albancev? Ovajanje rojakov je huda obtožba, toda to je edina tovrstna informacija, ki sem jo na to temo zasledila v Delu; prej bi lahko rekli, da je ta informacija govorica ali zlonamerna obtožba, kajti če bi se kaj takega zares dogajalo, bi si bralci zaslužili obsežnejšo sliko (se pravi več – vsaj dva! – člankov). Članek se nadaljuje z navedbo še nekaterih nepopolnih informacij, ki so "epilog" doživele naslednji dan.

(24) (nadaljevanje 24) "(...) O Rugovi je dejal: 'Albanci priznavajo samo njegov podpis na dokumentih, sprejetih v Parizu. Vse, kar je potem v imenu albanskega ljudstva podpisal s srbsko oblastjo, je brez pomena.' Njegovega ravnanja neposredno ne obsoja, ker ne ve, kakšno je njegovo zdravstveno in psihično stanje. Po trditvah nekaterih beograjskih medijev, ki se sklicujejo na uradno televizijo v Tirani, pa je to storila OVK: naglo sodišče je dr. Rugovo obsodilo na smrt..."

Iz več člankov v Delu je moč razbrati, da slovenska občila o beograjskih medijih nimajo posebej lepega mnenja. Še posebej je bilo to očitno, ko so Natova letala bombardirala poslopje srbske televizije v Beogradu. Toda kadar je piscem prišlo prav, so se sklicevali pač na beograjske medije in s tem odgovornost za verodostojnost informacij prevalili na nekoga drugega. Res, z navajanjem tega, kar pišejo srbski mediji, ni nič narobe, če pri tem tudi ostane. V tem primeru ni bilo tako. Tri pikice, ki so v originalnem besedilu članka, nam sugerirajo, da za obsodbo dr. Rugove na smrt stoji nekaj več. Kaj? O tem naj bralci z domišljijo presodijo sami. Naslednjega dne se je zgodba v članku z naslovom *Bo Rugova zmogel vstati od mrtvih* nadaljevala:

(25) "Sodeč po nekaterih virih je gverilsko vodstvo s Thaqijem na čelu obsodilo Rugovo na smrt, zato bo moral biti najprej pomiloščen. Realisti pa so prepričani, da bo vse to minilo, in da se bo Rugova svojega "embarga" zlahka rešil, če ga bo, kot poprej, mednarodna skupnost sprejela kot glavnega albanskega voditelja in pogajalca."

Z dvomom v oba navedena članka ne zanikamo, da je do smrtno obsodbe prišlo, a članka nista prepričljiva. Še zlasti zato ne, ker se drugi na prvega na posreden način sklicuje. Prvega dne smo brali, da so vir vesti o Rugovovi smrtni obsodbi beograjski mediji (ki se

¹¹ *Podobnih poročil, ki se sklicujejo sama nase, smo vajeni, na primer, kadar mediji poročajo o Severni Irski. Nekega dne v slovenskem tv dnevniku objavijo, da je npr. v Londonu eksplodirala bomba, in citirajo britanskega premiera, da jo je po njegovem najverjetneje podstavila IRA. Naslednjega dne v dnevniku TVS spet poslušamo poročilo o podstavljeni bombi, le da tisto, kar je dan poprej veljalo za domnevo, danes velja za dejstvo – in to brez kakršnihkoli dodatnih informacij. “Danes” preprosto velja, da je bombo podstavila IRA. Lahko, da jo je, lahko da je ni. Publika naj pač verjame na besedo. Odkod poročevalcu vedenje/informacija, ki ga/jo ni pripravljen deliti s svojim občinstvom?*

¹² *Slovenija se je z odlokom obvezala sprejeti 1600 kosovskih beguncev iz preprostega razloga: ker se je za številko 1500 odločila Portugalska; Slovenija tako ni bila zadnja po številu deklarirano sprejetih beguncev s Kosova.*

sklicujejo na televizijo iz Tirane), ne pa albanska televizija neposredno, naslednjega dne pa Delo piše, da je “sodeč po nekaterih virih” Rugova obsojen na smrt. Ker so edini viri, ki so odgovorni za to novico, v delu omenjeni dan poprej (to pa so beograjski mediji), vidimo, da se Delo sklicuje pravzaprav samo nase. Prvi dan objavi neko nepreverjeno informacijo, drugi dan pa se na to informacijo sklicuje¹¹. Kot da je zares dovolj, da neko stvar velikokrat ponoviš, pa že obvelja za dejstvo. Spomnimo se samo, kako je bosanska stran, ki je v bosanski vojni dolgo veljala za napadeno, sčasoma v slovenskih medijih postala le ena od vpletenih strani – kar nikakor ni nedolžna sprememba, ampak je politična interpretacija dogodka.

9. JE SLOVENIJA MED 1998 IN 1999 KOSOVU POSTALA KAJ BLIŽJE?

Videli smo, da se je v primeru beguncev slovenska država – kolikor je bilo le možno¹² – od Kosova oddaljila, kolikor se je le mogla. Kaj pa na diplomatski ravni? Dvanajstega maja smo v Delu brali članek z naslovom in podnaslovom *Drugi dan ministrskega zasedanja predvsem o krizi na Kosovu – Tudi Slovenija sprejela naftni embargo*:

(26) “Pri obeh elementih urejanja kosovskega konflikta je po besedah slovenskega državnega sekretarja Ernesta Petriča odigrala svojo vlogo tudi Slovenija. Pri sklepanju o embargu je znotraj skupine sedmih pridruženih partneric pomagala omiliti pomisleke nevtralnih članic WEU, pri stabilizacijskem sporazumu pa je Petrič, ki se je med drugim sestal z nemškim zunanjim ministrom Fischerjem, dobil zagotovila, da Nemci kot pobudniki ideje vidijo Slovenijo samo kot državo, ki naj bi (podobno kot Grčija in Madžarska) od zunaj pomagala stabilizirati nemirno območje.”

Če je slovenski zunanji minister dobil zagotovila, da Slovenija ostaja zunaj, potem tega ne moremo razumeti drugače, kot da je to sama želela. Sicer že nekaj časa to ni nobena “skrivnost”, imamo pa v različnih izjavah opraviti z različno stopnjo eksplisitivnosti.

Iz člankov, ki so lahko izhajali med Natovim napadom na Jugoslavijo, smo lahko ugotavljali tudi določeno mero privoščljivosti – razbrati se jo je dalo tako iz prebiranja izjav politikov kot novinarjev. Dne 26. aprila je Delo objavilo članek z naslovom *Jubilejni Natov vrh se je končal* in pomenljivim podnaslovom *Drnovšek: Nato brani načela in vrednote, ki so pripeljala Slovenijo v konflikt z Miloševićevim režimom že nekaj let prej*.

Petnajstega aprila, na primer, je Delo na osmi strani objavilo francoska, nemška, avstrijska in italijanska stališča do vojne, slovenskih pa ni bilo med njimi. Naslednjega dne so bili objavljeni odmevi na incident, ko je Natovo letalo odvrгло bombo na kolono

civilistov. Naslov članka se je glasil Zavezniki iskerno obžalujejo. Brali smo odzive iz "Nata", New Yorka, Bonna – ne pa tudi iz Ljubljane. Na osmi strani je bila v istem časopisu objavljena pretresljiva reportaža, naslovljena z *Auschwitz? Dachau? Ne. Tirana, 1999*. Tudi ta reportaža je bila dokaz, da Delo objavlja vse opcije hkrati. Pretresljivost videnega ni vplivala na komentarje v časopisu, ker so jih *praviloma* pisali različni novinarji.

Dne 24. aprila sta bila na prvi strani Dela dva članka s pomenljivima naslovoma. Naslov prvega je bil Zavezniki odločeni: nobenega kompromisa, naslov drugega pa: Trobilo režima v ruševinah, naslov, ki jasno izraža stališče do bombardiranja srbske televizije, ki ga članek tudi opisuje:

(27) "Porušeno je desno krilo poslopja televizije (gledano iz Takovske ulice) oziroma štiri tamkajšnja nadstropja. V prvih informacijah je bilo rečeno, da je bil ubit en človek, 17 ljudi pa huje ranjenih. Pozneje so sporočili, da je bilo ubitih 10 ljudi in več deset ranjenih, da pa je precej več mrtvih (morda 30) ali ranjenih še pod ruševinami."

In od kod so bile informacije? Od štirih Delovih dopisnikov, nobeden med njimi pa ni poročal iz Srbije. V isti izdaji časnika so na deseti strani objavili nekakšen rezime meseca dni Natovih napadov, kjer ni bilo informacij o slovenskih stališčih, pa tudi Sobotna priloga je tega dne prinašala informacije o vojni. Eden od člankov je nosil nadnaslov *Razlogi za intervencijo* in naslov *Evropa ne sme popustiti*.

Dne 23. aprila so bila podobna stališča že predstavljena:

(28) "Po vsem, kar so Milošević in srbska država prizadejali kosovskim Albancem, mednarodna skupnost nima samo moralne in politične dolžnosti, temveč tudi pravico (če smo se iz preteklosti res česa naučili in če naj človekove pravice jemljemo resno, kot naj bi jih), da na Kosovu vzpostavi razmere, v katerih bo srbski vojaški mašineriji (bodisi sedanji bodisi prihodnji) za dolgo, če ne celo za vselej, onemogočeno, da bi poskušala znova udejaniti sedanji genocidni scenarij. Nikoli več bi moralo veljati tudi za kosovske Albance." (Delo, 23. 4. 1999, članek z nadnaslovom *Gostujoča peresa* in naslovom *Nikoli več – tudi za Albance*)

Le da je tu avtor žugal tudi Albancem.

Lahko bi rekli, da so se v tisku tako Albanci kot Srbi pogosto opisovali posmehljivo, s čimer se je zrelativizirala resnost dogajanja na Kosovu in v Jugoslaviji. Posmehovati pa se je možno samo nečemu, kar nima prave zveze s tistim, ki se posmehuje. Albanci so bili včasih prikazani kot žrtve – a žrtve z razlogom in krivdo. Poglejmo, kako posmehljivo so 26. aprila o OVK pisali v Delu:

(29) "Pri pripadnikih OVK, ki na severu države – posebej okoli mest Tropoje, Kukes, Bajram Curi ali okoli tamkajšnjih velikih begunskih taborišč – nadzorujejo mnoge točke, je stvar povsem drugačna. Očitno je, da so ti 'stražarji', ki se predstavljajo kot

pripadniki 'varnostnih sil OVK', dokaj obveščeni in imajo natančna navodila, kako naj ob takšnih srečanjih ravnajo. Če novinarja ali kogarkoli drugega spustijo naprej, morajo biti prej prepričani, da imajo 'nepričakovani obiskovalci' dobre namene, še posebej pa, da niso 'srbski vohuni'. Če o tem obstaja najmanjši dvom, lahko novinar čaka več ur, vse dokler z 'ustreznega mesta' ne dobijo informacij o mediju, za katerega dela, oziroma, kako je novinar do sedaj pisal o dogodkih na Kosovu. (...) Na takšna vprašanja zelo neradi odgovarjajo tudi ljudje, ki sami sebe imenujejo 'glavne starešine', ki se ne predstavljajo s čini (povedo le, da so poveljniki za to ali ono območje) in ki vztrajno odklanjajo kakršnokoli fotografiranje ali snemanje pred televizijskimi kamerami. Po krajšem 'posvetovanju' nam je bil o stanju v enotah albanskih upornikov in njenih načrtih 'le na kratko' pripravljen povedati poveljnik Ukšinaj. Najprej nam je razložil, da s Kosova niso bile pregnane vse gverilske enote. O njihovih trenutnih položajih ni želel govoriti, dejal je le, da so tam, kjer se jim srbske sile ne morejo približati." (Delo, 26. 4. 1999, članek z naslovom Skrbno varovani načrti vrnitve na Kosovo)

Članek skuša ustvariti vtis, kot da gre za igro in ne resnično življenje. Novinar se čudi, kako to, da ni sveta krava, ampak ga morajo celo preverjati. Niti v enem članku v Delu nismo mogli zaslediti, da bi se novinarki čudili, kako to, da srbska vojska ne izda načrta, kam je premestila svojo mašinerijo, tako da Natova letala ne zadevajo svojih ciljev, kot so predvidevala. Da pa svojih načrtov ne izda majhna albanska vojska, se zdi novinarju nekako "zamalo". Zakaj bi o tem sicer sploh pisal članek? Tako pa je očitno, da je imel do medija dostop nekdo, ki je pač želel izraziti svoj posmeh.

10. ZAKLJUČEK

Prebiranje slovenskih dnevnikov, zlasti največjega med njimi, v času Natovega napada na Jugoslavijo in v času dogodkov, ki so do njega pripeljali, je po eni strani pokazalo, da je javnost dogodkom na Kosovu namenjala veliko pozornost, ki se je kazala vsaj s količinsko obsežnim repertoarjem poročil, komentarjev, člankov, reportaž in drugih novinarskih prispevkov na temo vojne v Jugoslaviji. Po drugi strani pa se je pokazalo, da ta pozornost v vsebinskem smislu ni bila enoznačna. Uredniške politike v zvezi s poročanjem in komentiranjem ni bilo. Tako so se lahko na istih straneh pojavljali članki, ki so si bili vsebinsko nasprotni. Vseeno lahko strnemo nekaj značilnosti pisanja.

Distanca do vojne na Kosovu se je kazala v izrečenem stališču, ki bi ga lahko na kratko poimenovali pravica do lastnega ne-stališča (in njenega objavljanja). Stališča drugih držav so bila objavljena sproti in v velikem obsegu – vsaj relativno, glede na to, da so se slovenski politiki in dnevni mediji trudili, da bi delovali v smislu "to ni naša

vojna”. Že sama količina, ki je bila problemu posvečena, je dala slutiti, da gre za ambivalenten odnos do jugoslovanske vojne: ali bi slovensko javnost zanimala, če se je sploh ne bi dotikala? Ali bi Delo redno namenjalos kosovski krizi cele strani (in jih tako tudi poimenovalo), če bi na delu menili, da bralcev to ne zanima? Bolj ko so članki trdili, da gre za nekaj, kar se dogaja na “tujem”, več so o tem pisali.

Odnos do Albancev je bil ravno tako ambivalenten. Prepoznani so bili kot žrtve, toda po drugi strani kot žrtve, ki so dobile, kar so iskale; takih opisov na implicitni ravni ni manjkalo, kar kažejo tudi tukaj izbrani in interpretirani primeri. Albancem so mediji verjeli – toda Srbom so verjeli še bolj. Odnos so Srbov se je kazal z natančnim vsakodnevnim navajanjem škode, ki naj bi jo zadali Natovi zavezniki. Viri so bili slabo prepričljivi, največkrat se jih sploh ni dalo definirati.

Mednarodna skupnost je bila referenčna točka, vseved, na katerega so se sklicevali mediji in domači politiki. Slovenija se je obnašala kot članica velike mednarodne skupnosti, ki misli tako, kot se od nje pričakuje: da ne dela zgage in da ustrezljivo kima ter nudi, kar “mednarodna skupnost” pričakuje. Balkan brez Slovenije – nam sugerirajo mediji, ko citirajo politike in navajajo lastne misli – seveda ni del te mednarodne skupnosti. Če bi gledali z zornega kota obravnavanih člankov, pa bi za besedno zvezo *Balkan brez Slovenije* tako in tako morali zapisati, da gre za pleonazem, ker naj bi bilo to, da Slovenija pač ni del Balkana, neizpodbitno dejstvo, nekaj, kar se ve in na kar se vedno lahko sklicujemo.

Begunci so bili – kot že v bosanski vojni – samo begunci, kategorizirana, brezoblična skupina ljudi, ki naj bi načrtno preplavila Slovenijo (česar pa jim politiki seveda niso dovolili). In to kljub temu, da so bili ravno begunci tista politična in človeška kategorija, kjer bi Slovenija nekaj lahko naredila. Ali je možno narediti kaj več, kot rešiti nekoga fizične ali socialne smrti? Vsebinskega presežka tautologije, da je *človeško življenje pač človeško življenje*, ni mogoče zanikati ali zreducirati s prežvečeno opazko o moraliziranju.

Naj poudarim, da analiza medijskega pisanja ni kritika novinarskega dela, čeprav je v posameznih primerih tudi to. Je poskus analiziranja družbe, v kateri mediji delujejo, in poskus opredelitve vrednot, ki se z eksplicitno izraženimi nujno ne pokrivajo. Mediji so konstitutivni del družbe, po Andersonu pa tudi naroda. Mediji imajo vpliv na javnost in politike, politiki na medij in javnost, javnost pa na medije in politiko; tripartitno razmerje je takšne vrste, da vsi vplivajo na druge in so hkrati od nekoga vplivani. Implicitni pomen in notranja nekonsistentnost pisanja, ki ju odkrivamo s pomočjo analize, nam omogočata, da argumentirano pojasnimo to, kar nekateri imenujejo tudi branje med vrsticami.

LITERATURA:

- ANDERSON, B. (1983): *Imagined Communities*. New York, London: Verso.
- CURTIS, L. (1984): *Ireland: The Propaganda War (The British Media and the Battle for Hearts and Minds)*. London: Pluto Press.
- DOUPONA HORVAT, M. (1996): *Begunska politika v Sloveniji (od marca 1992 do konca leta 1993)*. *Časopis za kritiko znanosti*, št. 178. Ljubljana.
- DOUPONA HORVAT, M. (1998): *Logika in argumentacija v interkulturnem komuniciranju: magistrska naloga*. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- GRICE, H. P. (1989): *Studies in the Way of Words*. Harvard University Press.
- MOČNIK, R. (1996): *Balkan Orientalisms*. V: *Mess: Mediterranean Ethnological Summer School; Piran, Pirano; Slovenia 1996*, Vol. 2 (ur. B. Baskar, B. Brumen) Ljubljana: Inštitut za multikulturene raziskave.
- SCHLESSINGER, P. (1985): *Media, Nation and State*. London: Sage Publications.
- SCOLLON, R. & SCOLLON, S. W. (1995): *Intercultural Communication*. Oxford UK, Cambridge USA: Blackwell.
- VERSCHUEREN, J. (1995): *The Pragmatic Return to Meaning*. Rokopis.
- WALTON, D. (1987): *Informal Fallacies*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Co.
- WIERZBICKA, A. (1991): *Cross – Cultural Pragmatics*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- WILSON, J. (1990): *Politically Speaking*. Oxford: Basil Blackwell.